

ПРИКАЗИ

ПОВОДОМ ИЗДАЊА САБРАНИХ ДЈЕЛА ГЕОРГИЈА ОСТРОГОРСКОГ

Георгије Острогорски добио је својеврсно признање за свој научни рад и тиме што је београдско издавачко предузеће „Просвета“ самоиницијативно издало његова „Сабрана дела“ (СД) у 6 томова. На преко 3000 страна сакупљено је сада на једноме месту готово све што је Острогорски објавио на разним језицима и у разним местима од 1926. до краја 1967, када се приступило припреми ове значајне публикације (изостављено је једино 11 прилога историографског карактера у облику некролога и сл. и 20 рецензија, понајвише из првог раздобља његовог научног рада). Признање је утолико веће што су „Сабрана дела“ досад једини пример таквог односа према раду једног нашег историчара. Стога и представља ванредно редак пример.

Рекао сам да се ради о признању научном раду „једног нашег историчара“. Проф. Острогорски је, додуше, родом Рус (рођен је у Петрограду 19. I 1902), а како је као петнаестогодишњи младић с фамилијом емигрирао, студирао је у Паризу и Хајделбергу (докторат 1927, хабилитација за приватног доцента 1928. у Бреславу); међутим, он је, како је сам написао (в. *Voprosy istorii* 1946, бр. 5/6, 158), „непосредно после доласка Хитлера на власт напустио немачки универзитет и отишао из Немачке“ и од 1933. даље непрекидно живи у Београду и ради на Београдском универзитету (до 1940. као хонорарни, онда као ванредни и од 1951. као редовни професор) и у Српској академији наука (1946. изабран за дописног, 1948. за редовног члана). Након готово четири деценије његовог научног рада у редове „наших историчара“ не убрајамо га једино ми, већ га као „југословен. византини-

ста“ карактерише нпр. и Совјетска историјска енциклопедија (10, 1967. 639). То се оправдава не само местом његовог живљења и научног рада већ и повезаношћу његових истраживања с историјом наших народа у средњем веку, а нарочито његовим заслугама као учитеља и организатора научног рада на пољу развита византинологије у нас после 1946. г.

Вероватно је најбоља илустрација заслуженог великог угледа, који жива научни рад Острогорског у светској византинологији, судбина његовог приручника „Историја Византије“ (српско изд., 582. стр.); ова књига — иначе најобимнији рад Острогорског — изашла је досад у 16 издања на 7 језика (по 4 издања на немачком и енглеском, 3 издања на српском, по једно издање на француском, словеначком и италијанском и 2 издања на полском језику), што је опет јединствен пример у византинологији уопште. Велики углед овог приручника оправдан је у више погледа. Острогорски је у њему први, и то на узоран начин, спровео принцип, који је још као млад научник у једној критици навео за „групписање материјала историје већег периода“: „Мени се чини, да једино правилно решење јесте строго изохорнично посматрање, и то без вештачке поделе историје на спољну и унутарњу, на црквену и државну, на административну и културну итд. Јер, само на тај начин може се дати јасна слика општег развита државе и могу се избећи понављања“ (1936, СД III, 414). Он је, поред тога, један од ретких у броју највећих византолога који влада и знањем језика свих „малих“ балканских народа, чија је историја неодвојиво повезана са историјом Византије — па је стога његов

преглед и у детаљима поуздан и без оних мањих (па и већих) погрешака, које се често провлаче кроз сличне приручнике у светској историографији. Ово је наполе значајно и за нашу историографију, јер је Острогорски водио рачуна о свим њеним резултатима, који су понекад (нпр. у погледу македонске државе под Самуилом) значајни чак и за неке данашње дискусије. Увек критичан, строго одмерава своје закључке и у непоменама указује на подлоге својих ставовишта, наполе у погледу отворених или спорних питања, тако да је његова Историја Византије уједно и приручник и изврстан инструмент за свако даље истраживање.

Управо прикупљање свих страна историјског развоја Византије у целовиту слику тражило је од Острогорског нов прилаз периодизацији византијске историје. Већ од почетка свог научног рада он је — пошто се посветио већ у својим првим монографијама, по угледу на велику руску византолошку традицију, нарочито питањима привредног и друштвеног развоја Византије — тражио основне прекретнице у друштвеним и привредним, а не једино у политичким или спољнополитичким (промене у обиму царства и сл.) променама. Као основни прелом рановизантијског и средњевизантијског развоја узео је постанак организације тема, слом ранијег велепоседа и постанак слободног сељаштва у време Ираклије (наравно, у тадашњем обиму царства) као прекретницу између средњовизантијског и касновизантијског развоја слом сељачке општине и победу „јаких“, дакле победу сазрелог феудалног друштва, које је водило распарчавању државе и нестајању оних извора снага, којима је савладала тешку кризу, која се јављала почетком 7. века нестајањем византијског тла под словенским и у току читавог 7. века под арапским притиском. Ова у битним погледима нова концепција византијске историје није лако прихваћена, а поједина питања у вези с њом још се и данас расправљају међу различитим школама односно правци-

ма савремене византинологије. Упрavo стога значајан део монографских истраживања Острогорског (па и радови неких његових ученика) посвећен је кључним питањима ове концепције — постанку теме и питањима феудалног друштва у Византији. Данас је већ могуће утврдити да су основне црте концепције Острогорског, иако понегде с неким нијансама, прихваћене као оквир данашњег рада на историји Византије.

На велико признање, које су брзо донела Острогорском управо његова истраживања привредног и друштвеног развоја Византије, указује већ чињеница да је био позван да напише поглавље „Аграрне прилике у Византијском царству у средњем веку“ за I том велике Cambridge Economic History of Europe (1941, 2. изд. 1966; СД II, 61—99), поглавље о унутрашњем развоју Византије за IV и VI том *Historiae mundi* (1956 и 1958; СД II, 5—48, овде без библиографије извора и литературе, стр. 595, сл. одн. 613—616 у *Hist. mundi*) и завршно раздобље историје Византије (1261—1453) за IV том новог издања велике *The Cambridge Medieval History* (1966, стр. 331—387, 897—908).

Острогорски је, уз то, до прошле године објавио око 150 научних радова, који попуњавају, распоређени по тематици, пет томова његових „Сабраних дела“ (до 1933. служио се у публикацијама немачким, руским и француским језиком, док је после 1955. по броју нешто преко трећине, а по обиму до половине ових публикација објавио на српском језику, иначе се служио и енглеским језиком; на француски су преводили и један део његових расправа и књига, које су изашле у оригиналу на српском или руском; на ово указујем како због тога што се и тиме изражава велико значење Острогорског за међународни научни рад, али и велико значење његових „Сабраних дела“ за домаћу историографију, која је тек сада добила на домаћем језику велики број његових радова).

До преласка у Београд монографско истраживање Острогорског било је усмерено нарочито на три склопа питања: на византијску се-

оску општину у X веку (СД II, 123—132) и, у вези с тим, на развој читавог византијског пореског система (СД II, 123—132) и на однос наднице и цена у Византији (СД II, 218—258), затим на проблематику изворне грађе (извори за иконокластички покрет СД V, 7—117, хронологија Теофанове кронике СД III, 225—259) и коначно на комплекс питања толико значајне борбе око икона у VIII и IX веку, повезане с питањем односа цркве и државе у Византији (у том погледу сећа се тада 1931, још извесна мера младалачке жеље за несумњиво непотребном одбраном византијског уређења) и нарочито разилажења Цариграда и Рима (СД, X, 121—237). На трећи комплекс није се више враћао у монографском истраживању; фонтолошка истраживања испреплићу се у многим његовим расправама, па је управо тачно хронолошко одређивање бројних извора, при чему се Острогорски није устручавао пред на први поглед ситним питањима, постало врло карактеристично средство његових истраживања и постизања врло значајних резултата на подручју привредног и друштвеног развоја. У садржајном погледу најзначајнија је ипак његова студија о сеоској пореској општини на основу траката о порезима из X века, дакле управо из последњег раздобља, у коме држава још покушава да сачува село и приходе од њега, пред притиском „јаких“, у својим рукама. Иако је ова расправа (докторска дисертација) била толико солидна да је Stein у својој рецензији рекао како је докторанд превазишао хабилиманта (и то не мањег од Dölgera, који је истовремено с Острогорским обрадио исти трактат за хибилитацију), ипак се Острогорски враћао том питању са широм изворном подлогом, јер је управо проблем сеоске општине (стартиота и државних парика) задирао у суштину његове концепције унутрашњег развоја византије (СД II, 100—122, 133—154). У последњој расправи о „Византијској сеоској општини“ (1961) врло је лепо показао, након дискусије на византинолошком конгресу у Охриду против Лемерла, развитак

и постојање феудалних односа у Византији.

Питање феудализма у Византији, дакле проблем унутрашњег развоја Византије од XI века даље, је-сте оно питање коме је Острогорски посветио после 1945. можда своје најзначајније радове, којима је потпуно преокренуо раније познавање ове проблематике како са стране велепоседа (СД II, 175—195, СД I, 119—342, основни рад о про-нији, 405—479 исто тако значајна студија о имунитету) тако и са стране сељака и структуре села (СД I, 1—118, сјајна анализа ката-стика, 343—404; СД II, 196—217, посебно о елевтерима), где би било могуће на основу његових резулта-та повући можда чак и још ближе паралеле са положајем сељака у западном феудализму, а можда неке ситнице у том погледу и испра-вити.

Коначно комплексу истих питања, о основама његове концепције византинске историје у целини, припада и више расправа (сасвим изнимно понегде и доста оштре али оправдане полемике) о времену стварања првих тема, где је убедљиво савладао све отпоре и приговоре, као и о значењу оснивања тема као критерија за утврђивање стварног обима византијске државе у појединим раздобљима од VII до IX века (СД III, 90—179), што ће му послужити врло лепо приликом анализе о обнављању визан-тијске власти на Балканском полу-острву и о положају Словена. У узорној и нарочито по успелом новом методолошком прилазу значајној расправи обрадио је Византијско царство и околни свет у VII веку (СД II, 37—61), сличну методо-долошку новину представља употреба синодалних спискова бискупа за питање постојања градова у Византији раног срдњег века (СД III, 62—89), која је опет дала потпуно нов резултат: градови у Малој Азији и у Приморју на Балкану одржали су се кроз време кризе и обезбедили тако континуитет новчане привреде у царству.

Историја Византије, у којој се словенски свет проширио почетком VII века све до зидина градова на Егеји и Јадрану, наравно није мо-

гуће оделити од историје нарочито Јужних и Источних Словена. Због тога и већ наведени радови Острогорског врло често задиру у крупни историјски проблем „Византија и Словени“ (уп. рад о пронији, која обухвата појаву и у свим словенским балканским државама). Управо та тематика постала је врло карактеристична за истраживање Острогорског после његовог преласка у Београд. Већ у првој расправи након тога детаљно је проучио употребу византијске царске титулатуре „автократор и самодржац“, како у Византији тако и у Бугарској, Србији и Русији (СД IV, 281—364), а уз то проучио и византијску „хијерархију држава“ (СД V, 238—262, на ово се вратио поново и две деценије касније, 263—277), наравно и с обзиром на однос Словена на Балкану. Више расправа посветио је управо том раздобљу — у мањој мери и касније — и руско-византијским везама (СД IV, 96—146, 159—169, 365—422). Односу Јужних Словена и Византије поклонико је три истину мајсторска синтетичка прегледа, увек и с новим запажањима, окренута — једном утицају Јужних Словена на Византију (СД IV, 45—58), други пут утицају Византије на Јужне Словене (7—20), а трећи пут енциклопедијском прегледу политичких односа (21—44). У погледу осталих његових радова могу да укажем једино на битне промене, које су они унели у историју наших народа, напосе Срба. У две расправе исправио је хронологију српске историје до наступа Часлава (СД IV, 79—95), у једној утврдио време потпадања Дукље под Самуилову власт (147—158), у расправама о Душановом царству с једне стране врло убедљиво доказао утицај српске властеле на његова освајања и тако потпуно променио погледе на његову владу (190—196), а с друге показао како су грчки манастири држали до његове власти извесне резерве, па су покушали да добију за његове привилегије потврде и од стране ви-

зантијског цара (197—227). Потпуно нова је слика коју је дао о историји Серске области како у погледу самих Душанових освајања, тако и у погледу историје „Серске државе“ после Душанове смрти до потпадања ове области под Турке (243—281); велики рад о Серској области после Душанове смрти несумњиво представља најзначајнију сгудију из српске средњовековне историје у последњој деценији (423—631). Иако овај преглед крупних резултата истраживања Острогорског никако не може бити потпун, ипак морам споменути бар још његову расправу о моравској мисији солунске браће, за коју је открио на веома нов и врло сугестиван начин њезине византијске корене, на које научно истраживање редовно заборавља, а који се врло лепо показују у променама византијске политике на Балканском полуострву управо средином IX века и непосредно иза ње (59—78). Наравно, а Острогорски и није друкчије мислио, и ово је само парцијалан поглед на врло комплексну историју ове мисије.

Из овога кратког прегледа види се да оцене Острогорског као што су „један од најистакнутијих савремених византолога“ (Фр. Баришић, ЕЈ 6, 1965, 397) и тврдња да »issledovanija O. v. oblasti socijalno-ekonomič. otnošenij v Vizantiji, preim, agrarnyh, imejut pervostepennoe naučnoe značenie« (Совјет. истор. енциклопед. 10, 1967, 659; уп. и 3. 1963, 437) никако нису дате олако. Проф. Острогорски је несумњиво највиђенији наш историчар у светским размерама и постигао је толико крупне резултате да је њима преокренуо византинологију у врло нове правце.